

UDK 811.163.42'367'373
Izvorni znanstveni rad
Primljen 22. studenoga 2001.
Prihvaćen za tisak 6. veljače 2002.

Marko Lukenda

Seitzerr Gasse 5
A-1010 Beč

LESIK I SINTAKSA PUTOPISÂ FRA IVANA FRANJE JUKIĆA (1818.–1857.)

U članku autor analizira tri Jukićeva putopisa s književne strane, kao novo-usvojeni žanr u hrvatskoj književnosti, zatim razmatra leksik i sintaksu u odnosu prema književnom izrazu iliraca i bosanskoj franjevačkoj tradiciji.

U sedamstoljetnoj povijesti franjevačke provincije Bosne Srebrene fra Ivan Franjo Jukić (1818.–1857.) ističe se kao plodan pisac, zauzeti prosvjetitelj, svojevrsan znanstveni radnik. Zbog angažiranja u previranjima kojima je bila potresana Bosna u 19. st. karakteriziran je kao svojevrsna žrtva i mučenik za narodno oslobođenje. Tim tvrdnjama, koje možemo naći u svakoj enciklopediji, obično su dodani i podaci o njegovu oduševljenju za ilirski preporod, prijateljevanje s Ljudevitom Gajem, prihvaćanje Gajeva pravopisno-grafijskoga nacрта.

Jukića je teško vezati samo uz 19. st. i samo za književnost nastalu u vrijeme preporoda, jer on ipak izrasta na temeljima bosanske franjevačke književnosti prethodnoga razdoblja, što obilježava i njegov jezik i njegov književni rad. Promotrimo li u tom svjetlu Jukićev opus, otkrit ćemo da najznačajniji i u umjetničkom smislu najbolji dio Jukićeva stvaralaštva – putopisi – izravno izviru upravo iz ilirskih opredjeljenja, ali kao model za stilsko uobličenje mogli su poslužiti franjevački ljetopisi.

U ovom ćemo radu promotriti tri putopisa: *Putovanje iz Dubrovnika preko Hercegovine u Fojnicu*, 1843. (signatura Dbk), *Putovanje iz Sarajeva u Carigrad*, 1852. (Sa), *Putovanje po Bosni*, 1843. (B).

Jukić je poznavao europsku putopisnu produkciju, jer se u *Putovanju po Bosni* ispričava Gaju da ne zna pisati poput učenih njemačkih putopisaca: "...ja se tolikomu krasnorječju nisam priviko, ko što su humoristički nĕmački putnici obikli izlagajući putovanja svoja..."

U franjevačkoj književnoj tradiciji (do Jukićeva vremena) ne nalazimo putopise kao zasebnu književnu vrstu, ali i površan pogled u ljetopise fra Bone Benića ili Jukićeva suučenika fra Jake Baltića uvjerit će nas da putopisnih pasaža ima znatan broj. U tom bi se smislu iz Benića morao istaknuti poznati ulomak o putu iz Rima u Španjolsku (219–225).

Uspostavljanje naznačenoga odnosa moguće je ne samo zbog sadržajnih podudarnosti nego stoga što se stil franjevačkih ljetopisa, živo pripovijedanje, brojnost dijaloga, karakteriziranje likova i situacija izborom obilježenih jezičnih sredstava ponavljaju kao u zrcalu u Jukićevim putopisima.

Naravno, dobar poznavatelj Mažuranićeva *Pogleda u Bosnu* otkrit će, nakon čitanja samo nekoliko stranica Jukićeva teksta, izravno ugleđanje u Mažuranićev putopis, i to upravo na jezičnoj razini.

Potpunu sliku o Jukiću putopiscu dobit ćemo nakon sadržajne i jezične analize njegovih putopisa, jer su ta dva plana uzajamno ovisna.

Svi putopisi 19. st. pokazuju neke zajedničke odlike, po kojima i Jukića sasvim opravdano ubrajamo među hrvatske putopisce. U kronološkom slijedu on se nalazi između M. Mažuranića (*Pogled u Bosnu*, 1842.) i Nemčića (*Putositnice*, 1845.), Vraza (*Put u gornje strane*, 1845.), te nekolicine mlađih, među kojima je najizrazitiji svakako A. Veber (1825.–1889.), koji putopise objavljuje između 1847. i 1886. g. (Barac 1950: 57–58).

Prva odlika putopisa, pa i hrvatskih, jest izrazita subjektivnost, što je jedan književni povjesničar opisao riječima: "...svaki putopisac u svojim knjigama opisuje samo svoje Ja". Tu subjektivnost teoretičari književnosti prvenstveno odčitavaju u navici niza europskih autora da svoje putopise pišu u obliku pisma (Barac 1950: 65).

Tako i Jukić svoje *Putovanje po Bosni* započinje apostrofom Gaju: "Znam da se sĕtjate, kad sam bio u Zagrebu, da sam vam obećo opisati moja putovanja... Mili moj Stanko, poradi nĕkojih osobitih uzrokah lanjska moja putovanja tiskana su u 'Magazinu dalmatinskom' od ove godine."

U ostalim putopisima nema apostrofiranja.

Osim toga vanjskoga znaka subjektivnost nalazimo i u navici putopisaca da krajeve i ljude opisuju prema vlastitom doživljaju, boje vlastitim emocijama, prožimaju izrazito ličnim notama. U tom se smislu ni s jednim ne može usporediti Jukićev opis puta iz Sarajeva u Carigrad jer se radi o specifičnoj situaciji: putopis je zapravo opis puta u progonstvo.

Sljedeća odlika, koju je u putopis uveo Sterne, a potpuno su je nasljeđovali Nemčić i Veber, jest feljtonski izraz, duhovita uporaba riječi, igre riječima, zadržavanje na sitnicama (Barac 1950: 66).

Sve pobrojeno nalazimo i u Jukićevim putopisima, s tim što umjesto igre riječima – nasljeđujući franjevačku tradiciju – Jukić rabi mnoštvo poslovice, narodnih fraza i frazema tipičnih za narodne bosanske govore.

Nerijetko se putopisci koriste učenim reminiscencijama, obično vezanim za kakav povijesni događaj, pa to nalazimo i u ilirskih putopisaca i u Jukića (Barac 1950: 82).

Ilustriramo tvrdnju navodom iz putopisa *Putovanje iz Dubrovnika preko Hercegovine u Fojnicu* (1842). Hum i dio oko njega Jukića asociiraju na biblijske predjele: “... prošao si kroz pustinju arapsku, došao si u zemlju Hananejsku. Podne bi, a mi kod Jordana, hercegovačke rijeke, koju prebrodivši u lađi, uđemo u zemlju poželanu u Popovo polje.”

Opis progonstva u Carigrad upravo obiluje prisjećanjima na povijesne događaje, posebno vezane za Kosovo, odnosno junake kosovskoga mita, kao što su Marko Kraljević, car Lazar, Miloš Obilić, Vuk Branković, za romanijskoga hajduka Grujicu, za Karađorđa i sl.

Jukić, poput ostalih putopisaca, unosi u svoje pripovijedanje latinske citate, pa tako prenosi jednu Porfirogenetovu misao u opisu puta iz Dubrovnika u Fojnicu i neka Orbinijeva etimološka razglabanja (Dbk 83).

Često se pojavljuju latinski izrazi, npr. *on officiosis* B 19, *non plus ultra* Sa 6.

Radi što vjerodostojnijeg, življeg i zanimljivijeg opisa događanja na putu pisci pripadnike drugih naroda, stanovnike drugih krajeva karakteriziraju njihovim govorom, pri čemu se koriste i kontaktnim sinonimima.

Takav postupak je Barac isticao u Vebera, a Jukićevi putopisi naprosto vrve ulomcima u kojima se lica predstavljaju dijalogom prepunom kontaktnih sinonima (Barac 1950: 79). Iz drugih razloga, kako

će se vidjeti u analizi, Jukić kontaktne sinonime ima i izvan dijaloga i opisa osoba.

Primjer nalazimo u opisu puta u Fojnicu u dijalogu između putopisca i njegova vodiča Šimuna, koji opisuje posebnosti planine Velež i prepričava jednu anegdotu u vezi s njom. U *Putovanju iz Sarajeva u Carigrad* dijalog između mulaazima i Arnauta prenesen je doslovno, odnosno Arnautove riječi navode se na albanskom (Sa 9).

Putovanje po Bosni, 1843. g., upućeno u obliku pisma Lj. Gaju, također obiluje dijalogizima između putopisca i osoba koje susreće na svom putu.

Promatranje fanjevačkih ljetopisa slijedom navedenih karakteristika otkriva iste postupke: subjektivnost, živost i životnost pripovijedanja zasnovanu na dijalogizima, živom govoru i stilskim postupcima tipičnim za narodni jezik.

Na tim temeljima mora se zasnivati i raščlamba jezika Jukićevih putopisa, posebno razmatranje leksika i sintakse.

Leksik

Gotovo i nije nužno napominjati da je opći leksik Jukićevih putopisa hrvatski, neutralan, neobilježen i istovjetan onomu koji nalazimo u Jukićevim pismima i časopisu *Bosanski prijatelj*.

Specijalni leksik, vezan uz pojedine značenjske skupine, za nazivlje, civilizacijske posebnosti i slično, zahtijeva poseban pristup.

Jednu bismo skupinu Jukićevih leksema mogli nazvati ilirizmima, hrvatskim neologizmima, pa čak i kroatizmima – prema činjenici da ih je Jukić preuzeo iz jezika njemu suvremenih pisaca i leksikografa, prvenstveno Šuleka.

Takvi su leksemi: *krasnoriječje* B 3, *samostan* B 7, B 18, *Dbk* 84, *opeka* B 5, *vid* (= izgled) B 10, *imenoslov* *Dbk* 87, *narječje* *Dbk* 83, *perivoj* *Dbk* 86, *podnebjje* *Dbk* 86, *podnožje* B 6, *predjelje* B 15, *prodor* *Dbk* 84, *samostan* *Dbk* 84, *slap* B 19, *slikorez* *Dbk* 84, *spanjak* Sa 13, *toplíce* Sa 7, *vjerozakon* B 4, *vojarna* Sa 6.

Znatan broj riječi knjiškoga je podrijetla, ali iz nešto znatnije starije – svakako prije 19. st., i to opet iz djela hrvatskih pisaca i bosanskih franjevacâ: *brašno* (*proviziun*) B 11, *dogodovština* B 19, *ljubopitno* Sa 11, *nenavist* Sa 11, *ovratnica* B 20, *pramaljetje* Sa 8, *predobiti* *Dbk* 82 ('pobijediti'), *učiona* Sa 12, *vratolom* B 8.

Slobodno bi se moglo reći da osnovni ton Jukićevu jeziku daju brojni turcizmi, nesumnjivo prodrli u Jukićev književni izraz iz narodnih govora i njegova idiolektâ, ali podržani stanjem u jeziku bosanskih franjevaca, posebno ljetopisaca u kojih se može govoriti o prevlasti turcizama nad leksikom drugoga podrijetla. Tu se, naravno, ne misli na one turcizme koji su postali dijelom hrvatskoga standardnoga jezika (čarapa, boja) nego na one koji imaju regionalni status. Pogrešno bi bilo turcizme u putopisima promatrati drukčije nego u ostalim Jukićevim djelima, člancima u časopisu ili u pismima. Samo u suodnosu prema ostalim djelima možemo govoriti o brojnosti i funkciji turcizama u putopisima i njihovoj posebnoj stilskoj valentnosti u tom specifičnom proznom obliku (Lukenda 2000: 193–195).

Kao i u ostalim djelima turcizmi se mogu javljati samostalno ili u sinonimskim parovima uz riječ drugoga podrijetla napisanu u zagradama. Rijetko su objašnjeni u bilješci ispod teksta.

U jeziku franjevačkih ljetopisaca, posebno u Bone Benića, turcizmi su popraćeni domaćom riječju povezanom veznikom *iliti*, *oliti* ili je, kao u Baltića, domaća riječ u zagradi. Ilustrirajmo primjerima: iz Baltića *odžak (dimnjak)*, iz Benića: *ćumur iliti ugalj, šenluk oliti veselje* (Pranjeković 2000: 63, 111).

No svakako treba ukazati na identičan postupak u Mažuranićevu *Pogledu u Bosnu*. Mažuranić turcizmima dodaje u zagradi narodnu riječ, a ako se radi o nekoj posebnoj kulturološkoj pojavi s turskim nazivom, onda se šire objašnjenje nudi čitatelju u bilješci ispod teksta.

Nije nevažno napomenuti da Mažuranić čak hrvatskoj riječi gdješto dodaje tursku riječ.

Tako ćemo u Mažuranića naći: *aps (zatvor)*, *bekrija (skitnica, klatež)*, *ćilim (sag)*, *dolap (ormar)*, *furuna (peć)*, *jazuk (grijež)*, *kašika (žlica)*, *muftak (kuhinja)*, *rezil (kriv, sramotan)* i sl. Uz hrvatsku riječ *pekar* Mažuranić dodaje *ekmedžija*, uz *vrt* ide u zagradi *bašča* i sl.

Pojmovi kao *teferić*, *berićet*, *đumruk*, *džamija*, *čaršija*, *čitap*, *munara* i sl. – zapravo nazivi za civilizacijske posebnosti koje se ne mogu jednostavno “prevesti” sinonimom – objašnjavaju se vrlo zanimljivo i živopisno u podrubnoj bilješci.

Samo rijetko Mažuranić ne objašnjava turski leksem, npr. *od mezulhane do mezulhane*.

Jukićev opis puta po Bosni 1843., objavljen u *Kolu* 1847., gotovo potpuno oponaša Mažuranića, i to kako u sinonimiji tako i u bilješkama i napomenama ispod teksta. Isti sustav sinonima uz turcizme

obilježava i *Putovanje iz Sarajeva u Carigrad* 1852., s jedinom razlikom što nema podrubnih bilježaka.

Zanimljiva je pojedinost uporaba izraza *bre aj sikter* i u Jukića (*Putovanje iz Bosne u Carigrad*) i u Mažuranića: *sikter bre*.

Obojici je taj i danas živi izraz u bosanskim govorima trebao radi autentičnosti dijaloga.

Primjeri Jukićevih turcizama mogli bi se klasificirati po semantičkom kriteriju, gdje bi se kao najbrojniji svakako isticali nazivi turskih administrativnih jedinica, funkcija, običaja, dok su isto tako brojni nazivi predmeta svakodnevnice uporabe, društvenih odnosa, obrta i obrtnika i sl.

Nazivi vezani za tursko političko i gospodarsko vladanje: *alaj* (*pukovnija*) Sa 10, *bašibozuk* (*siledžija*) Sa 7, *binbaša* (*major*) Sa 4, *čitluk-saibija* Dbk 82, *fermanlije* B 8, *haberdar* B 9, *haračlija* (*zakupnik glavarine*) Sa 11, *hodža* (*vjeroučitelj*) Sa 14, *izmetčija* (*službenik*) Sa 9, *joltesker* (*proputnica*) Sa 6, *jolteskera* (*pasoš*) Dbk 81, *juzbaša* (*stotnik, kapetan*) Sa 2, *kadiluk* (*područje islamskoga suda*) Sa 9, B 16, *kajmakam* (*poglavar*) Sa 9, *kumbara* (*topništvo*) B 5, *mirialaj* (*visoki financijski činovnik*) Sa 7, *mulaazim* (*poručnik*) Sa 3, *muselim* (*upravitelj grada*) Sa 6, *nahija* (*kotar*) Sa 6, *nizam* (*redoviti vojnici*) Sa 13, B 6, *uredbe švapske tj. nizam* B 4, *onbaša* (*kaplar*) Sa 3, *pašaluk* Sa 9, *sandžak* (*okružje*) Sa 6, *teskera* (*dozvola*) Sa 4, *tanzimat* (*reforma*) Sa 10, *tomrukšana* (*tamnica*) Sa 14, *zaptije* (*stražari*) Sa 3 itd.

Iz popisa vidimo da su turski nazivi – s malobrojnim iznimkama – protumačeni općepoznatom riječju, a neki čak i s dva naziva, koje bismo danas mogli polarizirati kao hrvatski ili srpski, npr. *proputnica* prema *pasoš* uz turcizam *joltesker(a)*.

Sinonimski parovi u ostalim značenjskim skupinama predstavljeni su brojnim primjerima, ali iz signatura očividno je da ih je najviše u opisu progonstva u Carigrad i puta po Bosni: *avlija* (*dvorište*) Sa 10, *avst* (*zatvor*) Sa 3, *bakšiš* (*dar*) Sa 7, *bezistan* (*bazar*) Sa 3, *borije* (*trube, glazbala uopće*) Sa 12, *divanija* (*lud*) Sa 7, *ekmekčija* (*pekar*) Sa 6, *hrka* (*istočnjačka gornja haljina*) Sa 4, *jaramaz* (*ništarija*) Sa 4, *jauklija* (*draga*) Sa 12, *kasaba* (*varošica, trgovište*) B 7, *kereb* (*lađa*), *kršla* (*vojarna*) Sa 12, B 10, *kumrikuša* (*grlica*) Sa 3, *kurada* (*slab konj*) Sa 3, *lafe* (*šale*) B 9, *mehandžija* (*krčmar*) Sa 6, *nišan* (*nadgrobni spomenik*) Sa 11, *ograjisati* (*stradati*) B 17, *pirinač* (*riža*) Sa 11, *surgunluk* (*progonstvo*) Sa 3, *šedrvani*, *česme tj. vodeni vruci* B 6, *šeher* (*varoš*) B 7, *šilte* (*madrac*) Sa 13, *tekija* (*samostan turski*) B 3, *tershana* (*brodo-*

gradilište) Sa 12, *terzija (krojač)* B 20, *tomrukšana (tamnica)* Sa 14, *turbe (mauzolej)* Sa 10, *tutun (duhan)* Sa 12, *vilajet (tuđina)* Sa 4, *zi-jafet (gozba)* Sa 14 itd.

Osim fonda turcizama pozornost zahtijeva i hrvatska riječ koja se dodaje u zagradi, ili čak tuđica (npr. *mauzolej*), jer ćemo tu naći potvrdu za *vojarna*, *samostan*, *brodogradilište*, *glazbalo*, koje su danas bitno obilježje hrvatskoga jezika.

Kad je pisac pretpostavljao da se radi o poznatijem leksiku, sinonimi izostaju. Kriterij poznatoga morao je biti isključivo vlastiti jezični osjećaj jer bi se inače potreba za objašnjenjem nametala sama po sebi.

Tako ćemo bez sinonima naći lekseme: *bensilaj* Dbk 80, *čengele* B 23, *đemla* Dbk 82, *đerđef* B 22, *đumruk* Dbk 81, *eglendirati* B 9, *han* Dbk 81, *handžija* Dbk 82, *harem* Sa 3, *kadija* Sa 6, *kiridžija* Dbk 80, *konak* B 6, B 11, *kujundžija* B 5, *magaza* Sa 13, *munara* B 10, *pazar* Dbk 80, *pendžer* B 23, *pilav* B 23, *sabur* B 9, *sijaset* B 9, *subaša* B 11, *šičar* B 11, *zulum* B 10, *zulumčar* B 12.

Valja primijetiti da u jednom tekstu turcizam prati hrvatska riječ, a u drugom je turcizam bez tumačenja sinonimnom riječi. Tako je u *Sa turbe (mauzolej)* u opreci prema *turbe* u B 3.

Prva djela franjevačke književnosti nisu obilovala turcizmima. Izrazitiji prodor turcizama imamo od Laštrića, a posebno su turske riječi preplavile tekstove franjevačkih ljetopisaca. Kad je jednom turcizam ušao u literarni tekst, postao je na neki način dio književnoga izraza i uključio se među riječi s književnim statusom i dijelom književnojezične baštine (Cattaneo 2000: 57). Stoga kad u Jukića nađemo hipertrofiranu uporabu turcizama, možemo misliti isključivo na njegovo oponašanje živoga govora i – više od toga – nasljedovanje jezika starijih franjevačkih pisaca kao uzora u stilu i izrazu.

Riječi iz europskih jezika rijetko se pojavljuju u sinonimskom paru na prvom ili na drugom mjestu: *brašno (proviziun)* B 11, *dvadesetak (cvanciga)* B 21, *forteca (tvrđava)* Sa 13, *matroz (mornar)* B 13, *kalaminta (tako zovu šipku magnetsku)* B 5, *polaća (dvor)* Dbk 86, *turanj (zvonik)* B 10.

Isto tako su rijetki raznodijalektni hrvatski sinonimi: *opeke (cigle)* B 5, *podnožje (podgora)* B 6, *iver (greben)* B 21, *župno (blage klime)* Sa 6, *bob (grah)* Sa 14, *grad (tvrđa)* Sa 8, *slap (vodopad)* B 19, *svib (tj. svirala)* B 3, *urtovi i bašče* B 16.

Grecizmi, latinizmi i rusizmi nisu nikada tumačeni sinonimnom riječi, što znači da ih Jukić smatra prihvaćenom i općenitom sastavni-

com književnoga jezika. Nužno ih je navesti kako se ne bi stvorio krivi dojam o Jukićevu leksičkom fondu. Sve su te riječi uglavnom vezane za crkveno-religijsko nazivlje i Jukić ih je kao učen čovjek i pisac određenoga profila morao rabiti. Radi iscrpnosti opisa navodimo neke: *arhi-episkop* Sa 11, *eparhija* Sa 9, *episkop* Sa 9, *iguman* B 17, *liturgija* B 14, *paroh* Dbk 87, *parohija* Dbk 84, *perivoj* Dbk 86, *vicekonzul* Sa 13, *adutant* Sa 3. Učeni rusizmi su: *praviteljstvo* Sa 11, *slučiti se* B 3, *mjesecosl* Dbk 87.

Jukić i u pismima, i u časopisu *Bosanski prijatelj*, pa i u putopisima ima jedan tanki sloj riječi koje bismo danas nazvali srbizmima, a koje su moguće knjiškoga podrijetla, prodrle iz jezika srpskih pisaca ili, kako pretpostavlja Kuna, iz jezika *Srpsko-dalmatinskoga magazina* (Kuna 1983: 184–185).

Naravno da su neki od tih “srbizama” sastavni dio bosanskih govora, pa ne treba na istoj razini promatrati riječi *čoban*, *čobančad* Dbk 84, i danas prisutne u Bosni, i riječi tipa *otačbina* Sa 3, *manastir* Dbk 84, koje pripadaju višim razinama uporabe.

Živosti Jukićeva pripovijedanja pridonosi i uporaba narodnih riječi motiviranih određenim oblikom ljudskoga ponašanja ili nekom radnjom: *vrnositi se* Sa 4 (= oholiti se, uzdizati se), *otraviti* B 7 (= nahraniti travom), *spratiti* Sa 9 (= na brzinu otpremiti, odmaknuti), *predaniti* B 10, B 17 (= provesti dan).

Prezentirani primjeri Jukićeva rječnika nedvojbeno pokazuju da su osnovni kolorit njegovu jeziku u putopisima davali turcizmi, po čemu se ta skupina tekstova dosta razlikuje i od pisama i od *Bosanskoga prijatelja*.

Pravi razlog zbog kojega se Jukićevo pripovijedanje čita sa zanimanjem i zbog kojega se lako čitatelj uživljava u putopišćeve osjećaje jesu frazemi i izričaji kojima se opisuje neko stanje ili situacija.

Tako će Jukić reći da su ga dvojica vodili onemoćala između sebe kao *vlašku mladu* Sa 5. Da je u nekoj kući bilo hladno, saznajemo kad pročitamo da *vatrića ni za lulu pripaliti* Sa 8. Opis staze kojom jaši izrečen je frazemom *kao babinški zubi* u sintagmi *kaldurma kao babinški zubi* Sa 4.

Frazemom *strunismo rosu sa srca* Sa 7. Jukić opisuje situaciju u kojoj su nešto dobili za jelo i piće, više kao milostinju, tek toliko da se održe na životu.

Taj je frazem zabilježen jedino u Vuka, i to iz narodnih govora, što znači da je Jukiću bio obilježje idiolekta.

Da pokaže količinu snijega, Jukić koristi frazem *padati kao iz rukavice* – *snijeg je padao kao iz rukavice* Sa 6. Ili: *poklopi nas snijeg* Dbk 88.

Frazem *uši mi kaplju iza vrata* Sa 8 također je narodskoga (pučkoga) podrijetla i danas živ u bosanskim govorima.

Frazemom *pružiti noge* koristi se Jukić metaforično kad želi reći da je proputovao znatan prostor – *pružio sam noge od Sane i Save do Une i Vrbasa* B 3.

Takav pripovjedački rekvizitarij ne pripada samo pučkom naratoru već ćemo ga naći i u franjevačkih pisaca prethodnih stoljeća, pa je sasvim izvjesno da je Jukić nasljedovao svoju subraću. Najbliži mu je u tom pogledu Bono Benić, čiji ljetopis sutješkoga samostana naprosto vrvi izrekama, frazemima, poslovicama. Npr. umjesto postati vezir, preuzeti dužnost vezira, Benić kaže *sjesti na mur* (= sjesti na pečat), *primazati zube* (= zamazati oči) Benić koristi želeći reći da je netko prevaren (Pranjković 2000: 66).

Osim frazemima Jukić postiže plastičnost iskaza i vrlo uspjelim usporedbama i duhovitim opažanjima. Kad opisuje neko ubožno prenoćište, onda se služi perifrazom: *Uto dođosmo u han, od pojate utoliko različan što se u njemu vatra loži* Dbk 82.

Svoje patnje u hanu opisuje riječima: “...iznutra uši, a s dvora dim bijahu moji mučitelji” Dbk 82.

Svojevrsno preuveličavanje rabi Jukić kad govori kako i mjesečina suosjeća s njim i s njegovim patnjama: “...mjesečina, da ne gleda moju nevolju, bijaše se u crno zamotala” Sa 4.

Ne možemo ne osjetiti duh naroda u takvim stilizacijama.

Sintaksa

Dok na razini leksika možemo naći odlike koje Jukića vežu s piscima ilirskoga preporoda, u sintaksi je izrazitije njegovo oslanjanje na franjevačke temelje.

Jukić, naime, iz franjevačke baštine preuzima jedan manji broj osobina, ali onih koje su pripadale repertoaru svih franjevačkih pisaca od početaka do Jukićeva vremena, koje su dakle bile stabilizirane uporabom i kao takve imale status sastavnice književnoga jezika.

Pripovjedački stil Jukićevih putopisa uz to podrazumijeva ustroj i ritam rečenice poput onoga u pučkoga pripovjedača, što će se pri-

družiti konstrukcijama tipičnim za učeni izraz njegovih franjevačkih prethodnika i uzora.

Primjer tipične Jukićeve rečenice citiramo iz putovanja Dubrovnik–Fojnica: *Sela su sva pri strani od puta odijeljena, izuzimajući ona koja su preko vode, kojima puta bez broda nema* Dbk 84.

Najpoznatiji i najuspjeliji Jukićev putopis *Putovanje iz Sarajeva u Carigrad* obiluje kraćim rečenicama, vrlo preglednim, često s elipsom predikata, općenito tipičnim za razgovorni jezik:

Kraj puta viđaše se vatra, unutra kiridžije, po tlu tovcri, a okolo konji pasu Sa 4.

Tu je sasvim evidentno kako ritam pripovijedanja tragičnih događaja, muke patnika i prognanika Jukić pretače u jednostavno rečenično ustrojstvo.

Ritmu pripovijedanja pridonose brojni aoristi i imperfekti.

Iz starije franjevačke tradicije Jukić je preuzeo nekoliko sintaktičkih konstrukcija.

Najizrazitija je uporaba glag. priloga sadašnjega kao participa, odnosno s pridjevskom deklinacijom i pridruženom sintagmom kojoj je particip glavni član: *Stražari pitaju jolteskere (proputnice) od putnika тамо amo prolazećih* Sa 6, *Pet kaluđera obitava u ovom samostanu na samostan nikakove prilike* imajućem B 18, *...rijetko je vidjeti drugo drvo već samo hrast u nebo grane šireći* B 15, *prođosmo po sata odstojecu fortecu* Dbk 81 (Kuna 1983: 166).

Particip se može pojavljivati i u drugim funkcijama, najčešće kao zamjena za zavisnu surečenicu:

...još bivši djetetom, čuo sam pripovijedati B 10 (= vremenska reč.), *Sutra, stigavši nam čauš, uputismo se na dalje* B 12 (= uzročna, vremenska), *Hristjani, vidivši me tužnim, pogledom pratijahu me* Sa 8 (= uzročna), *ne bivši hana, odjašimo pod samim brdom* Dbk 82 (= uzročna), *...gdje je porušena jedna džamija, njeđda bivši crkva sv. Jakova* Dbk 87 (= odnosna atributna), *U Novi pazar došavši u hanu ni vatrića za lulu pripaliti* Sa 8 (= vremenska).

Iz franjevačke baštine, kamo je doprla kao sintaktički kalk prema latinskom, mogao je Jukić preuzeti participsku konstrukciju s dva različita subjekta – subjekt rečenice nije identičan sa subjektom participa.

Tu sjedeći, znate li što mi je na pamet dolazilo Dbk 82; *Prešavši mi preko puta, zapitam kiridžiju ...* Dbk 86 (Kuna 1983: 166).

Franjevačkom književnom izrazu karakteristično je izricanje agen-sa uz pasiv, što koristi i Jukić: *praćeni od carskoga činovnika* Dbk 81, *od cara pomilovani* Dbk 82, *ne bih ja od Osmanlija praćen bio* Sa 5, *...kuće koje su od oficirah sagrađene* Sa 13, *od vatre obaljenu* B 11, *od umora uzrokovane* B 3 (Kuna 1983: 153).

Franjevački ljetopisci vrlo često glagol stavljaju na kraj rečenice, pa je tako postupao i Jukić, premda ne često: *Zato ti moje kiridžije, koji samo zimi u hanove idu, rastovariše nasred puta...* Dbk 81, *...češće su mi sa turbeta pogled odvrćali, misli pak o kosovskoj bitki kadikad prekidali* Sa 10, *njegovoj kćeri...koju zarobio bješe* B 8 (Pranj-ković 2000: 110).

Od franjevačkih ljetopisaca mogao je Jukić preuzeti i sklonost prema postpozitivnom smješčaju pridjeva: *episkop grčki i vicekonzul austrijski* Sa 13, *arhiepiskopa grčkoga* Sa 11, *sila Božja* Sa 13, *kuća očeva* Sa 12, *s nekoliko majdanah gvozdernih* B 10, *u nahiji staro-majdanskoj* B 21, *po ukusu gotičkom* B 19, *majdana gvozdernih* B 10, *po selih turskih* B 11, *s džamijom razvaljenom* B 11 (Pranj-ković 2000: 109)

Vrlo rijetko glagol govorenja, mišljenja, osjećanja i sličnih značenja imaju rekciju s *od+genitiv* prema suvremenom *o+lokativ*, što je također sintaktička odlika bosanske franjevačke koine: *od koga pripovēdaju* B 8, *zapitkivanja od toga fermána i kralja* Dbk 82. Usporedimo li te sintaktičke odlike sa sintaksom *Bosanskoga prijatelja*, vidimo da se potpuno podudaraju, odnosno da su očito imanentne Jukićevu književnom izrazu u svakom žanru (Kuna 1983: 162–166).

Jukić nema franjevačke konstrukcije s infinitivom: *za+infinitiv*, *činiti+infinitiv*, *činiti+akuz.+infinitiv*, jer je njegova rečenica ustrojem identična neobilježenoj hrvatskoj suvremenoj rečenici. Osim toga, franjevački stariji tekstovi najvećim su dijelom prijevodi i preradbe, gdje je zbog prevođenja na razini riječi bilo moguće sintaktičko kalkiranje, dok su Jukićevi putopisi izvorna djela, pisana s namjerom da se o nečemu izvijesti, da se neke činjenice zabilježe, da se na neke pojave ukaže, te stoga je i jezik neovisan o inojezičnim uzorima.

Zaključak

Jukićevi putopisi žanrovski se vezuju uz 19. stoljeće i djelovanje hrvatskih pisaca, dok s obzirom na jezik Jukić ostvaruje dvostruku povezanost: s ilirskim piscima, s jedne, i s franjevačkim stvaraocima, s

druge strane. Novost koju unosi Jukić u jezik svojih putopisa, a neovisna je o tradiciji i književnim uzorima, jest ugledanje u pučki izraz, oponašanje pučke sintakse i uporaba pučke frazeologije.

Promatrani putopisi međusobno se ponešto jezično razlikuju ovisno o vremenu nastanka. Opis puta iz Dubrovnika u Fojnicu najstariji je i sasvim oslobođen Mažuranićeva utjecaja na jezičnoj razini, dok su druga dva putopisa već obilježena ilirskim utjecajem.

Prevalentan je na leksičkoj razini ipak utjecaj bosanskih franjevaca ljetopisaca, što nam dopušta zaključak da Jukićevi putopisni tekstovi jezično izrastaju iz memoarske literature bosanskih franjevaca.

Literatura

Barac, A., 1950: Putopisi Adolfa Vebera, *Rad JAZU*, 281, Zagreb.

Brešić, V., 1996: *Hrvatski putopisi*, Zagreb.

Cattaneo, R., 2000: Turcizmi u Lastrićevu *Testimonium bilabium*, *Zbornik o fra Filipu Lastriću Očevcu u povodu 300. obljetnice rođenja*, Mostar.

Ježić, S., 1955: *Hrvatski putopisci 19. i 20. st.*, Zagreb.

Jonke, Lj., 1971: *Hrvatski književni jezik 19. i 20. stoljeća*, Matica hrvatska, Zagreb.

Jukić, I. F., 1847: Put po Bosni godine 1843., *Kolo*, knj. V., Zagreb.

Jukić, I. F., 1934: Putovanje iz Dubrovnika u Fojnicu preko Hercegovine, *Putovanja po južnoslavenskim zemljama u 19. veku*, Beograd.

Jukić, I. F., 1861: Putovanje iz Sarajeva u Carigrad, *Bosanski prijatelj III.*, Zagreb.

Kuna, H., 1983: *Jezik Bosanskog prijatelja*, Svjetlost, Sarajevo.

Lukenda, M., 2000: *Ivan Franjo Jukić*, Pergamena, Zagreb.

Mažuranić, M., 1965: *Ivan Mažuranić i Matija Mažuranić*, Pogled u Bosnu 1842, Matica hrvatska i Zora, Pet stoljeća hrvatske književnosti, Zagreb.

Pranjaković, I., 2000: *Hrvatski jezik i franjevci Bosne Srebrene*, Matica hrvatska, Zagreb.

LEXIC AND SYNTAX IN TRAVEL STORIES BY
IVAN FRANJO JUKIĆ (1818–1857)

Summary

Ivan Franjo Jukić writes his travel stories in the genre similar to Illyrian travel writers, especially Matija Mažuranić. His language is similar to the language of the vernacular and the language of Bosnian Franciscan chroniclers. Thus his texts have a lot of turcisms, contact synonyms and phrases from the vernacular. On the syntactical level they show only a limited number of traditional characteristics while vernacular syntactic characteristics predominate.

Ključne riječi: putopis, ljetopis, ilirski period, turcizmi, pučko pripovijedanje, frazemi

Key words: travel stories, chronicle, Illyrian period, folk narration, phraseology